

Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli

Political and Economic Potential of the Organization of Turkic States

Emre AYDİLEK

Dr., Kastamonu Üniversitesi, Rektörlük BAP Birimi,
eaydilek@kastamonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4767-2424>

Makale Başvuru Tarihi: 20.10.2022

Makale Kabul Tarihi: 30.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Son yüzyılda, küresel ilişkilerin temel aktörleri arasında, uluslararası örgütlerin etki alanı ve belirleyiciliği gittikçe artmaktadır. Barışın, güvenliğin, refahın yaygınlaşması gibi temel işlevlerine ek olarak uluslararası örgütler, aynı zamanda üyesi olan devletlerin çıkarlarını maksimize etme ve hükümetler arası ilişkileri geliştirme rolleri de oynamaktadır. Bu kapsamda, çalışmada, tarihsel kökleri ve entelektüel derinliği olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın küresel ve bölgesel ilişkiler bağlamında mevcut potansiyeli ve gelecek perspektifleri tartışılmıştır. Nispeten yeni bir bölgesel örgütlenme olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın küresel aktörler arasında önemli bir yer edinebilmesi için, üye ülkelerin münferit ve ortak koşullarda sahip olduğu siyasi, askeri ve ekonomik potansiyelleri, güvenilir ve güncel veriler ile politik gerçekler çerçevesinde analiz edilmiş, elde edilen bulgular ve ilgili literatür yardımıyla, örgütün gelecekteki yönelimi ve politikaları konusunda birtakım perspektifler sunulmuştur. Analizi gerçekleştirebilmek için çeşitli kavramsal ve kuramsal açıklamalardan, tarihsel arka plandan ve mevcut durumu açıklamaya yardımcı olacak veri setlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Teşkilata dayanak oluşturan felsefi ve ideolojik görüşler özetlenmiştir. Ardından Türk Devletleri Teşkilatının kurumsallaşma düzeyi incelenmiştir. Teşkilatın kuruluşu ve temel yapısı, tarihsel düzeyden yasal metinlere, kuruluşun organlarından işleyişine uzanan bir diyalektik içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar sayesinde elde edilecek altyapı ile teşkilata üye ülkelerin potansiyelleri, hem üye ülkeler bazında hem de başarılı bir kurumsal örneklem ile karşılaştırmalı bir düzeyde ele alınabilecektir.

ABSTRACT

Over the past century, the influence and decision-making power of international organizations among the major actors in global politics has been increasing. In addition to their core roles such as promoting peace, security, and welfare, international organizations also serve to maximize the interests of their member states and improve intergovernmental relations. In this context, this study discusses the current potential and future prospects of the Organization of Turkic States, a regional organization with deep historical roots and intellectual depth, in the context of global and regional relations. In order for the relatively new Organization of Turkic States to become a significant player on the global stage, the political, military, and economic potential of its member countries in both individual and collective contexts have been analyzed using reliable and up-to-date data and political realities, and the findings and relevant literature are used to offer some insights into the organization's future direction and policies. In order to carry out the analysis, various conceptual and theoretical explanations, historical background and data sets to help explain the current situation were used. In this context, firstly, the philosophical and ideological views that form the basis of the Organization are summarized. Then, the level of institutionalization of the Organization of Turkish States was examined. The establishment and basic structure of the organization has been tried to be explained in a dialectic ranging from historical level to legal texts, from the organs of the organization to its functioning. Thanks to these explanations, with the infrastructure to be obtained, the potentials of the member countries of the organization will be discussed both on the basis of member countries and at a comparative level with a successful sample. In order to reveal the current and future potential of the Organization of Turkish States, appropriate qualitative and quantitative raw data published by reliable national and international organizations was transformed into findings in a certain systematic way for the analysis planned to be carried out on various parameters. This will allow us to build a guiding infrastructure to reveal the political, military, and economic potential of the Organization of Turkic States, which has been an ideal for around a century and a half, at both the national and universal levels.

Anahtar Kelimeler:

Türk Birliği,
Türk Devletleri
Teşkilatı,
Uluslararası Örgütler,
İşbirliği,
Zirve,

Keywords:

Turkish Union,
Organization of Turkic
States,
International
Organizations,
Cooperation,
Summit,

1. GİRİŞ

İnsanlık binlerce yıl boyunca örgütsüz ya da ilkel tarzda bir örgütlenme düzeyinde yaşam sürmüş olup ancak son birkaç yüzyıllık zaman diliminde devlet adını verdiğimiz daha sistematik ve modern kurumları inşa edebilmiştir. Modern ulusal devletler, 1648 tarihli Westphalia Barışının (*ve bir nebze de 1713 tarihli Utrecht*) doğrudan bir sonucu olarak ilk kez Avrupa coğrafyasında ortaya çıkmaya başlanmıştır. Böylece uluslararası ilişkilerde, egemen devletler en temek aktör olarak konumlanarak her biri kendi ülkesinin sınırları içinde egemen haklara sahip, birbiriyle eşit statüde olan devletlerin bir arada bulunduğu yeni bir düzen kurulmuştur (Gönlübol, 1964:9-16).

Devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan diğer sivil-toplumsal aktörlerin sahip olmadığı asimetrik bir gücü vardır (Barkin, 2006:1). Uluslararası siyaseti açıklayan ana akım paradigmalardan realizme göre anarşi, savaş ve güç kullanımının yön verdiği uluslararası politikanın merkezi aktörleri devletlerdir. Realizmin karşısında konumlanan liberalizm ise, devletlerin yanında küresel örgütlenmelere de önem atfeder. Liberallere göre ulus ötesi sorunlar, refah, barış ve benzeri değerler, Westphalia-Utrecht Barışları ile oluşan ve 17. yüzyıldan bu yana egemen olan uluslararası sistemin devlet merkezli ele alınışında, yeni bir kurumsal evrilmeyi gerektirmiştir (Nye ve Welch, 2017:5-7). Böylece uluslararası örgütler, yenedünya düzeninin temel aktörleri arasında -devletlerin yanında- yerini almıştır. Dolayısıyla uluslararası örgütler, uluslararası ilişkilerde görece yeni bir güç unsurudur.

Devletlerarasında yapılan anlaşmalarla oluşturulan ilk örgütler, on dokuzuncu yüzyılda bazı devletlerin ortak olarak karşılaştığı birtakım sorunlarla başa çıkmak için özel olarak tasarlanmıştır (Barkin, 2006:5). 19. yüzyıla kadar bazı düşünürler uluslararası alanda teşkilatlanmaya yönelik fikirler dile getirirse de bunlar pratik tezahürde karşılık bulamayarak adeta ütopya olarak kalmış, devletlerarasında siyasi işbirliği ilk kez 1815'de Viyana Kongresi ile başlamıştır (Gönlübol, 1964:37). Bu tarihten itibaren Avrupa Ahengi Sistemi, La Haye Sistemi, Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Birliği gibi çok sayıda uluslararası örgüt ortaya çıkmış ve küresel siyasete doğrudan etki etmeye başlamıştır. Viyana Kongresi'nin yarattığı havanın, Birinci Dünya Savaşı'na engel olamayışı; savaş sonrası egemen devletlerin temsilcilerini, barış ve güvenlik sorunuyla ve ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgilenecek daha etkin evrensel ve bölgesel kurumlar oluşturmaya itmiş (Archer, 2015:3), böylece bölgesel-küresel işbirliği süreçleri ve örgütlerinin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren uluslararası örgütlerin giderek yaygınlaştığı görülmektedir (Musabay Baki, 2014:134). Günümüzde bu örgütlerin sayısı ve uluslararası politikalara etkisi yıldan yıla artmaktadır. Union Of International Associations'a¹ (Uluslararası Dernekler Birliği) göre günümüzde çeşitli türlerde 42.000 civarı aktif uluslararası örgüt bulunmaktadır.

Uluslararası örgütler, kalıcı bir sekreterliği ve üç veya daha fazla üye devleti olan ulus-devletler arasında çok taraflı anlaşma ile oluşturulan, ulusal sınırları aşan resmi kurumsal yapılar olarak tanımlanabilir. Bu kuruluşlar, uluslararası politikanın ticaret, güvenlik, finans, çevre, kalkınma, insan hakları, bilim ve kültür gibi hemen hemen her alanında faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla, uluslararası örgütlerin uluslararası hayata nüfuz eden aktörler olarak son dönemde önem ve kapasitelerinin arttığı gözlemlenmektedir (Evans ve Newnham, 1998:270; Pevehouse ve Borzyskowski, 2016:3,4).

Günümüz dünyasında izolasyonist türden bir dış politika stratejisi izleyen ülke sayısı oldukça azdır. Daimi tarafsızlık ve tarafsızlaştırılmışlık gibi istisnai nitelikteki durumları hariç tutarsak, uluslararası sistemde yer alan devletlerin çok büyük bir bölümü, dış politikalarını sürdürmekte ittifaklar oluşturma stratejisinden geniş bir biçimde yararlanmaktadır. Amaçlarına ulaşmak için devletlerin öz kaynaklarının ve kapasitelerinin tek başlarına yetersiz kalması, politikalarına meşruiyet sağlamak veya başka devletleri etki altına almak gibi nedenler, devletleri başka devletlerle ittifak oluşturmaya yöneltmektedir (Sönmezoğlu, 2000:307-310).

Uluslararası örgütler birçok amaca hizmet etmektedir. Örneğin, üye devletlerin temsilcileri bir araya gelerek karşılıklı ilişkilerini tartışabilir veya ideal bir şekilde yönetebilir. Yine uluslararası örgütler devletlerin eylemlerini ve hatta ontolojik varoluşlarını meşrulaştırabilir. Küresel düzeyde, uluslararası hukukun oluşturulmasına, yorumlanmasına, uygulanmasına yardımcı olurlar. Ayrıca, anlaşmazlıkların çözümüne, barışı korumaya, kalkınmaya ve temel haklara kadar birçok alanda fikir, bilgi ve politika tavsiyesi üretirler (Cogan vd., 2016:vii). Uluslararası örgütleri, nitelikleri ve etki alanları açısından üç kategoride inceleyebiliriz. Bunlar (Sönmezoğlu, 2000:78);

1 1907'den beri uluslararası kuruluşlar, uluslararası dernekler ve bunların küresel zorlukları hakkında araştırma, izleme ve bilgi sağlama konusunda Kar amacı gütmeyen, apolitik, bağımsız ve sivil toplum kuruluşudur (Bkz.: <https://uia.org/>).

- Devletlerin doğrudan üye olduğu, amaç ve fonksiyonları açısından devletlerin üzerinde veya onları aşan bir nitelik taşımayan hükümetler arası (*Birleşmiş Milletler gibi*) kuruluşlar,
- Devletleri aşan yapı ve ilişkileri ifade eden hükümetler aşırı (*Uluslararası Af Örgütü, Çok Uluslu Şirketler gibi*) kuruluşlar,
- Tek tek üyelerinin iradelerinin üzerinde bir konuma sahip, örgüt üyelerinin belirli bir orandaki çoğunluğunun tüm örgüt üyelerini bağlayıcı kararlar alabildiği hükümetler üstü (*Avrupa Birliği gibi*) kuruluşlardır.

Bu çalışmanın sınırları doğrultusunda incelenecek uluslararası örgüt tipi, hükümetlerin temsil edildiği uluslararası nitelikli (evrensel ve bölgesel örgütlenmeler) kuruluşlardır (Sönmezoğlu, 2000:52). Analiz edilecek örneklem olan seçilen Türk Devletleri Teşkilatı, temel düzeyde 'hükümetler arası bölgesel örgütler' kategorisine uygun düşmektedir.

Bu çalışmada Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) bir bölgesel uluslararası örgüt olarak siyasi ve ekonomik potansiyeli tartışılacaktır. Analizi gerçekleştirebilmek için çeşitli kavramsal ve kuramsal açıklamalardan, tarihsel arka plandan ve mevcut durumu açıklamaya yardımcı olacak veri setlerinden yardım alınacaktır. Bu kapsamda ilk olarak Teşkilata dayanak oluşturan felsefi ve ideolojik görüşler özetlenecektir. Ardından Türk Devletleri Teşkilatının kurumsallaşma düzeyi incelenecektir. Teşkilatın kuruluşu ve temel yapısı, tarihsel düzeyden yasal metinlere, kuruluşun organlarından işleyişine uzanan bir diyalektik içinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu açıklamalar sayesinde elde edilecek altyapı ile teşkilata üye ülkelerin potansiyelleri hem üye ülkeler bazında hem de başarılı bir örneklem ile karşılaştırmalı bir düzeyde ele alınabilecektir.

Türk Devletleri Teşkilatının mevcut ve gelecekteki potansiyelini ortaya koyabilmek için çeşitli parametreler üzerinden yapılması planlanan analiz için, güvenilir ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanmış uygun nitel ve nicel ham veriler, belirli bir sistematikte, bulguya dönüştürülecektir. Böylece, yaklaşık bir buçuk asırlık bir ideal olarak kurulmuş Türk Devletleri Teşkilatının, hem ülkeler düzeyinde hem de evrensel düzeyde siyasi ve ekonomik potansiyelini ortaya çıkarabilmek için yol gösterici bir altyapı inşa etmek mümkün olabilecektir.

2. TÜRK BİRLİĞİNİN FELSEFİ VE İDEOLOJİK TEMELLERİ

Hun ve Göktürk devletlerinden bu yana Türkler, kardeşlik ilişkileri din, kültür ve geleneklere dayanan tek bir milletin soyundan geldikleri inancına önem vermişlerdir. Arapların, Moğolların ve Rusların egemenliğinde bile ontolojik değerlerini korumayı başarmışlardır (Mustofaev, 2022:118). Tarihsel süreçte kurulan çoğu Türk devleti, dünya üzerinde yaşayan diğer Türk toplulukları ile birleşme ideali gütmüştür. Antropolojik bulgularda elde edilen fiziksel materyal ve metinlerde, birleşmiş ve güçlü bir Türk birliğinin idealize edildiği önemli sayıda örnek mevcuttur.

Osmanlı Devletinin son dönemlerinden itibaren (*19. yüzyılın sonlarında*) bazı Türk aydınları, *-belki de son büyük Türk devletinin yıkılış sürecinde olduklarının farkındalığıyla-* Türklerin yaşadığı bölgelerde birleşik bir "turan" devletinin oluşturulması yönünde fikirler² dile getirmiştir (Kohn, 1944:36). II. Abdülhamid devrinde olgunlaşan bu fikirler, imparatorluk içerisinde İslam birliği gibi Türk birliği fikrinin kendi başına bir ülkü haline gelmesine yol açmıştır (Kushner, 1998:7). Bu akımın ilk kurumsal temsilcisi olan Jön Türkler, Türkçü fikirleri uygulamaya çalışmışlar ve Türk birliği hülyasını gütmüşlerdir (Kushner, 1998:134). Jön Türklerin başlattığı bu ideali, yaklaşık bir asır boyunca bazı Türk aydınları destekleyerek ancak 2000'li yıllarda kurulma fırsatı yakalanacak Türk Devletleri Teşkilatı örgütünün kuramsal ve ideolojik temellerini atmışlardır. Bu kapsamda, 20. yüzyılın başlarında, ilk kapsamlı entelektüel teşebbüslerin başladığı görülmektedir.

Türk Tarih Kurumu kurucu üyelerinden Yusuf Akçura, "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı eserinde Osmanlı'nın son dönem siyaset tarzını "*Osmanlıcılık*", "*İslamcılık*" ve "*Türkçülük*" akımları çerçevesinde üç kategoride incelemiş ve bu akımların olumlu-olumsuz yanlarını tartışmıştır (Akçura, 2022:15). Yazarın "*Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi (1978)*" adlı diğer önemli eserinde ise Türkçülük fikrinin teorik temellerinin yanında, tarihsel ve coğrafik olarak Tanzimat'tan II. Meşruiyet'e, Anadolu'dan, Kafkasya, Rusya, Asya ve

2 Bu fikirler, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine girmesini, devletin yapısal niteliklerine dayandırır ve büyük ölçüde devletin ulusal-millî değerleri öncüllememesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu tartışma, çalışmanın kapsamını aşan bir büyüklükte olduğundan burada yalnızca ön bilgi olarak değinilebilmiştir.

Avrupa'ya kadar Türkçülük fikrine düşünsel katkı yapan isimleri ele almıştır. Akçura'nın literatüre yaptığı katkılar, Türkçülük fikri ve idealine ilişkin en kapsamlı derlemelerden biridir.

Ünlü yazar ve şair Ömer Seyfettin, kült haline gelmiş “*Moskofun ülkesi viran olacak, Türkler birleşip turan olacak*” şiarıyla (Seyfettin, 1980:11) ve “*Anadolu'dan Pekin'e kadar olan coğrafyada başka ülkelerin (Rus ve Çin) egemenliği altındaki (dil ve din kardeşlerimiz olarak nitelediği) Türkleri kurtaracak, ay yıldızlı bayrağımız altında turanı kuracağız, emellerimiz ve vicdanımızla tüm Türklerle birleşeceğiz*” (Seyfettin, 1980:25-27) söylemleriyle, Türk birliği idealine edebi/düşünsel düzeyde katkı sunmuştur.

Turancı akımın en önemli temsilcilerinden biri olarak görülen Ziya Gökalp'in fikirleri de günümüze kadar uzanan bir popülerlik ve sahiplenmeye konu olmuştur. Gökalp'in tezleri tırnak içinde özetlenecek olursa (Gökalp, 2007:51-55);

“Türkün yalnız bir dili, bir tek kültürü olabilir. Türkçülüğün uzak ülküsü turandır. Turan, yalnızca Türkleri içeren birliğin adıdır. Bütün Türk kollarını içine alan, bütün eski akrabaları (milyonlarca Türk'ü) kavimsel bir topluluk olarak dilde, edebiyatta, kültürde birleştiren büyük Türk ülkesi. Ruhlar, büyük bir özlemle Kızıl Elma'yı (dünyadaki bütün Türklerin birleşerek kuracağı düşlemsel ülkenin simgesi) aramaktadır”

20. yüzyılın ortalarında önde gelen Türkologlardan Nihal Atsız, Türk birliği düşüncesine yaptığı katkılarla öne çıkan bir diğer fikir adamı olmuştur. Türklerin en kutlu hedefi olarak nitelediği turancılığı, “*bütün Türkler'i tek devlet halinde birleştirmek ülküsü ve her ülkü gibi nesillere bakan, kan ve can vergisi isteyen, gönüllere heyecan katan bir inanç*”, olarak tanımlayan Atsız, Türk birliğinin yalnızca kültürel değil, tam bir siyasi örgütlenme olarak gerçekleşmesini arzulamıştır: “*Eskiden nasıl bir idiysek yine birleşeceğiz diye kendisini bir ülkeye adamaktan daha kutlu ne olabilir? Bütün Türkleri birleştirmek hakkımız ve görevimizdir. Bizden zorla koparılanı geri almak adaleti yerine getirmektir. Turancılık bir büyüklük düşüncesidir. Büyüklük düşüncesi asil bir düşüncedir*” (Atsız, 2021:15-18).

Kuşkusuz, Türk birliği üzerine görüş belirten isimler, yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Turancılık fikri, İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar, Fuad Köprülü gibi yazar ve bilim insanlarının yanında Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi cemiyetler ile Enver Paşa, Alparslan Türkeş gibi siyasilere de ele aldığı, sistematik olmayan ama tarihsel bir sürekliliğe sahip bir akım olarak belirli bir (*bireysel, toplumsal, kurumsal ve politik*) destek ve sahiplenme bulmaktadır. Nihayetinde onların idealize ettiği birlik, bugün savundukları kadar keskin ve net bir temelde ve pratikte olmasa da, özünde ve bir ölçüde gerçekliğe kavuşarak Türk Devletleri Teşkilatı kurulabilmiştir.

Amerikalı siyaset bilimci Samuel P. Huntington, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra devletlerin, ortak bir kültürün unsurlarını paylaşan ülkelerle ittifaklar kurma yoluna girdiğini çünkü bu ülkelerin politikacılarının ve kamuoyundaki figürlerinin, dil, din ve diğer karşılıklı değerler ile kendi aralarındaki yakınlıkları ve akrabalıkları nedeniyle tam olarak birbirlerine güvenme eğiliminde olduklarını ileri sürmüştü. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Türk Devletleri arasındaki işbirliği ilişkilerinin çok taraflı bir çerçevede³ kurumsallaşması, Huntington'un tezinin gerçekçi olduğunu (Mustofaev, 2022:106) ve gelecekteki hükümetler arası örgütlenmenin yöneylemini doğru tahmin ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türk Devletleri Teşkilatı, tüm bu düşünsel, kuramsal ve ideolojik temellerin de etkisiyle Türk Devletleri arasındaki sinerjiyi ve “*Adriyatik Denizi ile Çin Seddi arasında uzanan bir Türk dünyası*” idealini somutlaştıran bir dizi organizasyonun sonuncusu olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2022:65).

3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ TEMEL YAPISI

3.1. Türk Devletleri Teşkilatının Kuruluşu

2009 yılında Nahcivan Antlaşmasıyla, dört ülke⁴ tarafından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK) adıyla uluslararası bir işbirliği mekanizması kurulmuştur. 23 maddelik ve 7 sayfalık Nahcivan Antlaşması, Konseyin amaç ve görevlerini, yapısını, örgütlenme biçimini, iç ve dış işbirliği koşullarını

3 Eski Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov bunu teyit eder. Kurumsallaşmış bir mekanizma olarak Türk Keneşi, aynı zamanda halklarımızın etnik akrabalık ve geleneksel kardeşlik bağlarına, ortak bir tarih ve kültüre, ülkelerimiz ve komşu bölgeler arasında yeni dostluk ve ortaklık köprüleri ve diğer iyiliklere dayalı istekliliğinin bir ifadesidir (Mammadyarov, 2015:6).

4 Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti.

belirlemiştir. Nahcivan Antlaşması, Teşkilatın temel ve kurucu belgesi olarak günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruculuğunda faaliyete geçen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyine, zamanla Özbekistan asil üye olarak, Macaristan, Türkmenistan ve KKTC gözlemci üyeler olarak katılım sağlamış ve genişlemiştir. Bugün beş asil üye ve üç gözlemci üyeden oluşan kaydadeğer bir birlikteliğe dönüşmüştür.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın organları, 2009 yılındaki antlaşmanın 3. maddesinde belirtildiği şekliyle; Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya olmak üzere beş yönetsel birimden oluşmaktadır (Nahcivan Antlaşması, md.3). Teşkilatın en üst ve ana karar birimi olarak Devlet Başkanları Konseyi yılda en az bir kez toplanmakta ve Konseyin temel politikalarını belirlemektedir. Devlet Başkanları Konseyine, dönem başkanlığı mekanizmasıyla sırasıyla her yıl bir ülke başkanlık etmektedir. Dışişleri Bakanları Konseyi ve Kıdemli Memurlar Komitesi, karar alma süreçlerine yardımcı organlar olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca, danışma organı niteliğinde Aksakallar Konseyi ile teşkilatın amaç ve görevlerini gerçekleştirmeye yardımcı olması ve bürokratik işlerin koordinasyonu/icrası amacıyla, merkezi İstanbul'da bulunan daimi bir yürütme organı olarak Sekreteryaya (Genel Sekreterlik) oluşturulmuştur (Nahcivan Antlaşması, md. 5-10).

Teşkilatın amaç ve görevleri, Nahcivan Antlaşmasının 2. maddesinde, üye ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi; ortak bir dış politika ve ekonomi başta olmak üzere bilim, teknoloji, enerji, çevre ve hukuk gibi temel alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi; Türk kültürünün yayılması; bölgede ve dünyada barışın sağlanması olarak sayılmıştır.

Henüz resmi bir birlikteliğin mevcut olmadığı, bu amaçla ilk adımların atıldığı bir 'an' olarak 1992 yılında başlayan süreçten 2022 yılına kadar 19 adet zirve düzenlenmiştir. 2021 yılında İstanbul'da düzenlenen Zirve'de, Birliğin ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. 2011 yılından itibaren Türk Keneşi adını alan Zirveler (ve zirveler sonucunda imzalanan bildiriler), teşkilatın organlarını ve mevzuatını; birliğin temel politikalarını; amaç ve hedeflerini ve gelecek perspektiflerini belirleyen önemli belgelerdir.

3.2. Teşkilatın Kurumsallaşmasının ve Politik Hedeflerinin Zirveler Üzerinden Okunması

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla, dört Türk Devleti birliktelik mekanizmasını kurumsal bir yapıya büründürme amacıyla bu tarihten itibaren yüksek düzeyli temsile dayanan zirvelerde bir araya gelmeye başlamıştır. İlk dönem zirvelerde (1992'den 2001 yılına kadar) eğitim, kültür, ekonomi, enerji ve enformasyon alanlarında işbirliği fırsatları değerlendirilmiştir. Bu açıdan ilk dönem zirveler, teşkilatın potansiyeli üzerine bir fizibilite çalışması ve temennilerin dile getirildiği toplantılar olarak görülebilir.⁵

2001 yılından itibaren zirveler kesintiye uğramıştır. 5,5 yıllık bir aranın ardından 2006 yılında gerçekleştirilen Antalya Zirvesi ile üye dört ülkenin devlet başkanları, 8. kez bir araya gelmiştir. Uluslararası güvenlik tehditlerinin, enerji ve ulaşım alanındaki işbirliği potansiyellerinin öneminin vurgulandığı bu zirve, somut adımların yerine dilek ve temennilerin dile getirildiği bir toplantı olmanın ötesine geçememiştir (Antalya, 2006). Ardından yine üç yıl zirve toplantısı gerçekleştirilememiştir.

2009 Nahcivan Bildirisi ile teşkilatın kurumsallaşması ve bölgesel/uluslararası bir örgüte dönüşmesi yönünde atılan somut adımların hızlandığı görülmektedir. 2009 yılında Türk Konseyi, Almatı Zirve Bildirgesindeki ifadeyle, "tam teşekküllü bir uluslararası kuruluş olarak kurulmuştur" (Almatı Zirve Bildirgesi, 2011:1). Nitekim Nahcivan Antlaşması, teşkilatın kurucu belgesi olarak bu tarihte imzalanmıştır. Bunu destekler biçimde 2010 yılında İstanbul'da düzenlenen zirve sonucu, Teşkilatın organizasyonel gelişimi anlamında gittikçe aktifleşen bir sürece girildiği gözlemlenmektedir. Bu tarihten itibaren Türk Konseyi'nin daimi danışma ve yürütme organları oluşturulmuş, zirve toplantıları neredeyse kesintisiz gerçekleştirilmeye başlanmış, işbirliği alanları genişlemiş, alt düzey komiteler/çalışma grupları oluşturulmuştur (10. Zirve Bildirisi, İstanbul, 2010).

2011 sonrası zirvelerin ismi (Almatı Zirvesi'nde alınan karar gereği) Türk Konseyi Zirveleri olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Teşkilata üye ülkeler arasında 2011 yılında düzenlenen onbirinci toplantı, "Türk Konseyi 1. Zirvesi" ismiyle Almatı'da gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren, Türk Dili Konuşan Ülkeler ifadesi, Türk Devletleri olarak değiştirilmiştir. Yine 2011 sonrası zirveler, resmi bir tema (Ekonomik ve Ticari

5 Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları Bildirileri (1992 Ankara, 1994 İstanbul, 1995 Bıшкеk, 1996 Taşkent, 1998 Astana, 2000 Bakü ve 2001 İstanbul Zirveleri Bildirileri).

İşbirliği, Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği, Ulaştırma, Turizm, Medya ve Enformasyon Teknolojileri, Gençlik ve Spor, KOBİ'lerin Desteklenmesi ve Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler, Ortak Kalkınma ve Refah gibi çerçevesinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Türk Konseyi'nin Kazakistan'ın Almatı şehrinde gerçekleşen "1. Zirve"sinde tarih, kültür, dil ve kimlik ortaklığı vurgulanmış (Md. 2), demokrasi ve pazar ekonomisine bağlılık ifade edilmiş (Md. 19), işbirliği özel sektöre yayılarak Türk İş Konseyi kurulmuş (Md. 11), Güney Kafkasya, Kıbrıs, Irak, Kırgız Cumhuriyeti ve Afganistan gibi sorunlu uluslararası meselelerde (Md. 24-28) görüş bildirilmiştir. 1 yıl sonra Bışkek'te düzenlenen Türk Konseyi 2. Zirvesi'nde kurumsallaşmaya yönelik adımlar atılmaya devam etmiş, bu çerçevede Türk Akademisi ile Türk Kültür ve Mirası Vakfı kurulması kararlaştırılmıştır (Md. 1/b,c). 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana ve 2018 Çolpon-Ato Zirvelerinde kültür, spor, bilim, eğitim, ekonomi, turizm, enerji, ulaşım ve dış politika alanlarında kurumsallaşmaya ve işbirliğini artırmaya yönelik somut öneriler/temenniler dile getirilmiştir. Bu kapsamda birçok kurumsal mekanizma, organizasyon, fuar, forum, toplantı gibi işbirlikleri⁶ organize edilmiştir.

2019 tarihinde Bakü'de düzenlenen Türk Konseyi 7. Zirvesinde, Özbekistan tam üye (Md. 98), Macaristan ise gözlemci üye (Md. 99) statüsüne sahip olmuştur. 2021 yılında İstanbul'da gerçekleşen 8. Zirve'de ise birlikteliğin ismi, Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir (Md. 1). Ayrıca Türkmenistan, teşkilata gözlemci üye olarak katılmıştır (Md. 3). Hâlihazırda son toplantı, 2022 Semerkant Zirvesi'nde gerçekleştirilmiş ve Nahcivan Antlaşması'nın revize edilmesi (Md. 1), KKTC'nin gözlemci üye statüsü elde etmesi (Md. 7), TDT'nin yeni usul kurallarının (Md. 2) ve 2022-26 stratesinin (Md. 3) kabul edilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır.

3.3. Teşkilatın Mevcut Durumu ve Alternatif Modeller

3.3.1. Teşkilata Üye Ülkelerin Potansiyelleri

Teşkilatın lider/taşıyıcı ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti, coğrafi anlamda ayrıcalıklı stratejik konumunun yanında, neredeyse tüm küresel uluslararası örgütlerin saygın bir üyesi olan önemli bir bölgesel güçtür. Çeşitli problemleri bulunmakla birlikte yaklaşık yüz yıllık kurumsallaşmış çok partili demokratik siyasetiyle, dünyanın ilk 20 ekonomisi arasında yer alan mali gücüyle, NATO'nun ikinci büyük askeri gücüne sahip ordusuyla ve 80 milyonu aşan nüfusuyla teşkilatın itici ve başat gücüdür. Ayrıca turizm sektörü, askeri teknolojisi ve montaj sanayisi gelişmiştir. Ancak yer altı ve enerji kaynakları açısından ithalata bağımlı olması ve yüksek teknolojiye dayalı katma değerli sanayisinin yetersiz olması, Türkiye'nin handikaplarıdır.

Teşkilatın diğer önemli ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile gözlemci üye olan Türkmenistan'ın da yer altı kaynakları açısından ciddi rezervleri bulunmaktadır. Azerbaycan petrol ve doğalgaz, Kazakistan, kurşun, çinko, krom, demir, manganez, kalay, nikel, volfram, molibden, arsenik, boksit ile petrol ve doğalgaz, Özbekistan altın, uranyum ve doğalgaz açısından kayda değer küresel tedarikçiler arasında yer almaktadır. Öte yandan Kazakistan buğday ile tahıl üretiminde ve katma değerli sanayide, Özbekistan ve Türkmenistan pamuk ve benzeri ürünlerde, Kırgızistan ise hayvancılık alanında gelişmiş bir altyapıya sahiptir (UNCTAD⁷; Karamatov vd., 2020:135,136; Al Shaher, 2022:398). Gözlemci üyelerden; AB üyesi olarak eğitim ve üretim sektörlerindeki başarısı nedeniyle Macaristan'ın ve Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle KKTC'nin de örgüte katacağı önemli potansiyel kazanımlar olasıdır.

Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin genel yapısı incelendiğinde, mamul ürünlerle birlikte, ağır sanayi için ihtiyaç duyulan hammaddelerin, akaryakıt ürünlerinin, enerji ve gıda sektörlerinin hem örgütün hem de küresel tedarik zincirlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında ciddi bir potansiyel barındırdığı görülmektedir (Baghirov, 2022:59).

6 Terminoloji Komitesi, Türk Dili Konuşan Diaspora Forumları, Türk İş Konseyi ve İş Forumu, Ortak Turizm İşbirliği, Ulaştırma Alanında Koordinasyon Konseyi, Türk Konseyi Genç Diplomatlar Ortak Eğitim Programı, Türk Dili Konuşan Ülkeler Yazarlar Birliği, Türk Dünyası Kültür Başkenti Projesi, Türk Üniversiteler Birliği, Enformasyon ve Medya Konusunda Türk Konseyi Ortak Protokolü, Kardeş Limanlar Süreci, Dünya Göçebe Oyunları, Türk Dünyası Spor Oyunları, Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Türk İş Web Portalı, Kervansaray Projesi, Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi, Türk Konseyi Jeo-Ekonomik Atlası, Türk Dünyası Ressamlar ve Şairler Buluşması, Türk Dünyasının Kutsal Yerleri Atlası Projesi, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Festivali, Türk Dünyası Üye Ülkeleri Ombudsmanlar Birliği, Türk Dünyası 2040 Vizyonu...

7 Bkz.: UNCTAD "General Profile of Countries": Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Azerbaijan, Turkmenistan.

3.3.2. Teşkilatın Potansiyeline İlişkin Karşılaştırmalı Bir Veri Seti

Teşkilatın siyasi, ekonomik, vb. alanlarda potansiyelini ortaya koyabilmek ve hangi bölgesel/uluslararası örgüt(ler)e hangi açıdan ve ölçüde alternatif olabileceğini tartışabilmek için, çeşitli veriler ve pratikler üzerinden bir analiz gerçekleştirmek zorunludur. Bu çerçevede ‘*Türk Devletleri Teşkilatı’nın, nasıl bir bölgesel/uluslararası örgüte evrilebileceği*’ne yönelik dört temel potansiyel öne çıkmaktadır;

- Irk temelli bir organizasyon olarak Türk Birliği mi?
- Politik, ekonomik, sosyal, kültürel birliktelik olarak AB benzeri bir topluluk mu?
- Şangay İşbirliği Örgütü yâda Kolektif Güvenlik İşbirliği Örgütü benzeri ideolojik ve güvenlik odaklı yapay bir birliktelik mi?
- Özgün bir alternatif model mi?

Bu sorulara cevap vermeden önce Türk Devletleri Teşkilatı’nın potansiyelini, karşılaştırmalı bir örnekleme analiz etmek faydalı olabilir. Avrupa Birliği’nin derinleşme ve genişleme süreçleri, uzun ve sağlam temelleri içinde barındıran kuruluş aşamasındaki benzerlik yönüyle Türk Devletleri Teşkilatı’na yol gösterici olabilir. Altı ülkenin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kurarak bugünkü temellerini attığı AB, yaklaşık altmış yıllık bir çaba neticesinde birbirini takip eden çeşitli genişleme ve bütünleşme süreçlerini tamamlayarak, pek çok alanda ortak politikalar uygulayan 27 üyeli uluslarüstü bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçte AB, her biri farklı nitelikte yeni üye devletleri bünyesine katarak siyasi, ekonomik ve jeopolitik açıdan oldukça güçlü bir teşkilat haline gelmiş, uluslararası sistemde etkin bir aktöre dönüşmüştür (ABB, Avrupa Birliği’nin Genişlemesi).

Teşkilatın potansiyelini algılayabilmek için öncelikle, Avrupa Birliği (AB) ile 11 temel parametre üzerinden (*üye sayısı, nüfus, yüzölçümü, kurumsal yapı/organlar, yasal çerçevenin yeterliliği, ekonomik kapasite, nüfuz / etki alanı kapasitesi, üye ülkelerin vatandaşlarına sunulan imkânlar, ticari ilişkiler, askeri kapasite ve kültürel vb. işbirlikleri*) karşılaştırılması, önemli veriler sunabilir.

Tablo 1. AB’nin ve TDT’nin Genel Durum Üzerinden Karşılaştırılması

	Avrupa Birliği	Türk Devletleri Teşkilatı
Üye Sayısı	27 ülke	5 ülke
Nüfus ⁸	447 milyon	153 milyon
Yüzölçümü ⁹	4 milyon km	4,2 milyon km

Avrupa Birliği, Türk Devletleri Teşkilatına göre üye sayısı açısından yaklaşık 5 kat, nüfus açısından ise yaklaşık 3 kat daha büyüktür. Her iki topluluğun da aktif olarak büyüme potansiyeli bulunmakta ve gelecekte yeni üyeler ile daha fazla genişleme potansiyeli mevcut olmakla birlikte, üye sayısı ve nüfus açısından aradaki farkın kapanma ihtimali olası görünmemektedir. AB’nin ve TDT’nin yüzölçümleri neredeyse aynıdır.

Tablo 2. AB’nin ve TDT’nin Kurumsal Yapıları Üzerinden Karşılaştırılması

	Avrupa Birliği ¹⁰	Türk Devletleri Teşkilatı ¹¹
Temel Organlar	<ul style="list-style-type: none"> • Avrupa Parlamentosu • AB Komisyonu • AB Konseyi • AB Zirvesi • AB Adalet Divanı • Avrupa Sayıştay • Avrupa Merkez Bankası 	<ul style="list-style-type: none"> • Devlet Başkanları Konseyi • Dışişleri Bakanları Konseyi • Aksakallar Konseyi • Kıdemli Memurlar Komitesi • Sekreteryaya
Diğer Kurum, Organ ve Ajanslar	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik ve Sosyal Komite Bölgeler Komitesi • Avrupa Yatırım Bankası • Avrupa Ombudsmanı 	<ul style="list-style-type: none"> • Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi • TÜRKSOY • Türk Akademisi • Türk Kültür ve Miras Vakfı

8 Bkz.: EUROSTAT ve World Bank Data.

9 Bkz.: World Bank Data.

10 Bkz.: Avrupa Birliği resmi internet sayfası (EU).

11 Bkz.: Nahcivan Ant. Md. 3 ve <https://www.turkkon.org/tr>

Kurumsal yapı ve organlar açısından bakıldığında, Avrupa Birliği'nin 1945'den bu yana gelişim gösteren ve kurumsallaşmış bir organizasyon yapısı dikkat çekmektedir. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması ile başlayan bu süreç, günümüze dek çok sayıda kurucu antlaşma ile devam etmiş, bu doğrultuda Avrupa Birliği, iyi ve düzenli işleyen yasama, yürütme, yargı organlarına, çok sayıda alt birim ve komiteye, ekonomi ve denetim kurullarına sahip yeryüzünün en organize olmuş ulus-üstü mekanizması olarak adlandırılabilir. Türk Devletleri Teşkilatı ise kurucu antlaşmasını 2009 yılında kabul edebilmiş, yasal metinler ve birincil mevzuatlar açısından henüz yeterli düzeyde olmasa da, teşkilatın kurumsallaşması daha çok ikincil düzenlemeler üzerinden gerçekleşmiştir. Netice itibarıyla yasal ve kurumsal düzeyde kaydedeğer ilerlemeler sağlamış olan TDT organizasyonu, henüz oluşum aşamasında ancak gelecek vaad eden bir birliktelik olarak gözükmektedir.

Tablo 3. AB'nin ve TDT'nin Yasal Çerçevenin Yeterliliği Üzerinden Karşılaştırılması

	Avrupa Birliği	Türk Devletleri Teşkilatı
Birincil Düzenlemeler:	<p>AB mevzuatını oluşturan kurucu metinler, katılım antlaşmaları ve protokoller¹²</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1951 Paris Antlaşması • 1957 Roma Antlaşması • 1986 Avrupa Tek Senedi • 1992 Maastricht Antlaşması • 1997 Amsterdam Antlaşması • 2001 Nice Antlaşması • 2007 Lizbon Antlaşması • 2012 Ekonomik ve Parasal Birlikte İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması 	<ul style="list-style-type: none"> • 2009 Nahcivan Antlaşması • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryasına Dair Evsahibi Ülke Antlaşması
İkincil Düzenlemeler:	<ul style="list-style-type: none"> • AB Zirveleri Sonuç Bildirileri • Avrupa Birliği Resmi Gazetesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Tüzüğü • Türk Dünyası Zirveleri Sonuç Bildirileri • TDT Usul Kuralları • 2022-26 TDT Stratejisi • Türk Dünyası Vizyonu-2040

AB, yasal çerçevenin son derece gelişmiş olduğu *AB Müktesebatı* olarak da bilinen üst düzey bir hukuk sistemine sahiptir. TDT ülkeleri, sosyal ve kültürel gerçekleri de göz önüne alarak, AB'nin kurumsal yapısını ve müktesebatını örnek almayı ve Teşkilatın hukuki-kurumsal gelişiminde kendi yapısına uyarlamayı düşünmelidir. Hâlihazırda iyi ve sistemli bir modelin uygulanması, önemli zaman/emek kazançlarına yol açabilir.

Tablo 4. AB'nin ve TDT'nin Ekonomik, Ticari, Askeri, Kültürel Düzeyleri, Nüfuz Alanı ve Vatandaşlarına Sunduğu İmkânlar Üzerinden Karşılaştırılması

	Avrupa Birliği	Türk Devletleri Teşkilatı
Ekonomik Kapasite ¹³	<ul style="list-style-type: none"> • GSYİH (Nominal): 17 trilyon \$ • Kişi Başı Gelir: 33 bin \$ • İşsizlik: % 6 • Enflasyon: % 10.1 • Yıllık Büyüme Hızı: % 3.1 • Ortak Para Birimi: Euro 	<ul style="list-style-type: none"> • GSYİH - Nominal: 1.3 trilyon \$ • Kişi Başı Gelir: 7 bin \$ • İşsizlik: % 6.7 • Enflasyon: % 28.82 • Yıllık Büyüme Hızı: % 5.4 • Ortak Para Birimi: Yok
Nüfuz/Etki Alanı Kapasitesi ¹⁴	<ul style="list-style-type: none"> • En değerli pasaport endeksi: AB ülkeleri ilk 10'da 	<ul style="list-style-type: none"> • En değerli pasaport endeksi: TDT ülkeleri 52-92.

12 Bkz.: AB Nasıl Çalışır, 2014.

13 Çalışma sürecinde en güncel veriler kullanılmaya özen gösterilmiştir. AB ülkeleri için istatistikler very kaynaklarınca ayrı bir kategori olarak sunulduğundan güvenilirlik düzeyi yüksek olarak kabul edilebilir. TDT ülkeleri için ise böyle bir veri sunan kaynak olmadığından her ülke için ayrı ayrı elde edilen veriler beşe bölünerek ortalama bir değer elde edilmiştir. Bu nedenle TDT ekonomik verileri için küçük çapta hata olasılığı mevcuttur. Veri kaynakları için bkz.: IMF World Economic Outlook Database April 2022, World Bank Data, EUROSTAT.

	<ul style="list-style-type: none"> • yer almakta • BMGK Temsil: Daimi üye 2 ülke (İngiltere, Fransa) ile temsil edilmekte • G7 temsil: Hem AB hem üye devletler düzeyinde temsil edilmekte • Küresel Yumuşak Güç Endeksi: AB Ülkeleri ilk 30'da yer almakta • Küresel Rekabet Endeksi: AB ülkeleri ilk 20-50 sıralar arasında yer almakta 	<ul style="list-style-type: none"> • sıralar arasında yer almakta • BMGK Temsil: Hayır • G7 Temsil: Hayır • Küresel Yumuşak Güç Endeksi: Türkiye 29. sırada yer almakta, diğer TDT ülkeleri sıralamada yer almamakta • Küresel Rekabet Endeksi: TDT ülkeleri 55-96. sıralar arasında yer almakta
Üye Ülkelerin Vatandaşlarına Sunduğu İmkânlar	<ul style="list-style-type: none"> • Serbest dolaşım: Var • İkamet ve çalışma özgürlüğü: Var 	<ul style="list-style-type: none"> • Serbest dolaşım: Mevcut değil • İkamet ve çalışma özgürlüğü: Mevcut değil
Ticari İlişkiler	<ul style="list-style-type: none"> • Mal ve hizmetlerin ortak pazarda serbest dolaştığı bir yapı mevcuttur: Avrupa Ekonomik Alanı ve Serbest Ticaret Bölgesi gibi imtiyazlı girişimler oluşturulmuştur. 	<ul style="list-style-type: none"> • Henüz somut bir ortak pazar mevcut olmasa da ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması çabaları mevcuttur: TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi kabul edilmiştir. Ayrıca TURANSEZ özel ekonomik bölgesi kurulma çağrısı dile getirilmektedir.
Askeri Kapasite	<ul style="list-style-type: none"> • Ortak Ordu: 5 bin kişilik AB Acil Müdahale Gücü (kurulma aşamasında) • Ortak Savunma Politikası: Stratejik Pusula belgesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Ortak Ordu ve Ortak Savunma Politikası: Mevcut değil, ancak zirve bildirimlerinde savunma sanayii ve askeri alanda daha yakın işbirliği çağrıları dile getirilmektedir.
Kültürel vb. İşbirlikleri	<ul style="list-style-type: none"> • UEFA • Erasmus • Avrupa Kültür Programı 	<ul style="list-style-type: none"> • Spor ve geleneksel oyunlar • Sanat ve entelektüel faaliyetler • Ortak turizm vb. işbirlikleri

Ekonomik açıdan yapılacak bir kıyaslamada, AB ve TDT arasında makro düzeyde kaydadeğer bir fark bulunduğu gözlemlenmektedir. AB'nin, TDT'na üye ülkelere göre toplam ulusal gelirinin yaklaşık 13 kat, kişi başına düşen gelir açısından yaklaşık 5 kat daha büyük olduğu görülmektedir. Enflasyon oranı bakımından ise AB, yaklaşık 3 kat daha iyi durumdadır. Bununla birlikte AB ülkeleri, dünyanın en değerli para birimleri arasında yer alan ortak bir para birimi (EURO) oluşturabilmiştir. TDT ülkeleri arasında henüz ortak para birimi konusu gündeme gelmemiştir.

Nüfuz/etki alanı kapasitesi açısından göstergelerde, AB öne çıkmaktadır. Küresel ilişkilerde belirleyiciliği üst düzey olan organizasyonlardan; Gelişmiş 7 (G7) topluluğunda birlik olarak temsil edilen AB, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) de, daimi iki ülke ile temsil edilmektedir. Hem G7 hem de BMGK'da TDT ülkeleri temsil edilmemektedir. Küresel Yumuşak Güç Endeksi, Küresel Rekabet Endeksi ve En Değerli Pasaport Endeksi gibi çeşitli kuruluşlar tarafından yıllık olarak yayınlanan raporlarda ve göstergelerde ise AB ülkelerinin TDT ülkelerine göre daha üst sıralarda yer aldığı görülmektedir.

AB ülkelerinin vatandaşları, birlik üyesi ülkelerin sınırlarında serbest dolaşım hakkına, ikamet ve çalışma özgürlüğüne sahiptir. TDT ülkeleri arasında ise, benzer mekanizmalar henüz oluşturulamamıştır. Askeri kapasite açısından ise her iki topluluk arasında önemli bir kurumsal farklılaşma mevcut değildir. Her ne kadar ortak savunma politikası adına adımlar atılsa ve AB Acil Müdahale Gücü adı altında küçük bir operasyonel kuvvet oluşturulma aşamasında olsa da (Bkz.: EU Battlegroups), hem AB hem de TDT, ortak ordular kuramamıştır. Ancak tekil ülkeler açısından (Fransa, İtalya, Almanya gibi) bazı AB ülkeleri, görece güçlü ve nitelikli ulusal ordulara sahiptir. TDT ülkeleri arasında ise Türkiye önemli bir askeri güç olarak öne çıkmaktadır.

İncelenen parametreler arasında, benzer ölçüde bir kurumsallaşmanın ve faaliyetin olduğu alanlardan biri de kültürel işbirlikleridir. Hatta TDT'nın bu alanda bir parça daha önde olduğu söylenebilir. Spor, eğitim ve diğer kültürel alanlarda AB ülkeleri arasında işbirliğinin daha kurumsal olduğu söylenebilse de, TDT bünyesinde, daha sık biçimde nitelik ve nicelik açısından önemli kültürel organizasyonlar düzenlendiği göze çarpmaktadır.

14 Bkz.: Küresel Pasaport Endeksi En Güçlü Pasaportlar 2021 (Henley Global); Küresel Yumuşak Güç Endeksi 2020 (Brend Finans); Global Competitiveness Report Special Edition 2020 (Dünya Ekonomik Forumu).

4. SONUÇ

TDT ülkeleri, birlikteliğe jeopolitik, ekonomik, savunma ve enerji alanlarında önemli bir kolektif kapasite ve nüfuz alanı kazandırma potansiyeline sahiptir. Doğu-Batı istikametinde canlanmakta olan stratejik ticaret ve enerji koridorları teşkilat açısından önemli fırsatlardır. Bununla birlikte, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ve Çin'in etki alanına maruz oluşu, bu devletlerarasındaki sınır sorunları başta olmak üzere ihtilaflı konular ve Orta Asya bölgesi ile Türkiye arasındaki henüz istenilen düzeye ulaştırılmamış işbirliği potansiyeli, teşkilat açısından bir zayıflık teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Çin ve Rusya'nın ve ikincil olarak İran'ın teşkilatı ve Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki artan angajmanını tehdit olarak görmesi¹⁵ ve buna karşı bir tutum sergilemesi, teşkilat açısından uzun dönemli bir tehdit olarak görülebilir (Demir, 2022:66-67). Bunlara ek olarak, üye ülkelerin geçmişten gelen ortaklıkları ve ittifakları, birliğin geleceğine odaklanma konusunda alternatif barındırdığından, bir risk olarak kabul edilebilir.

Teşkilatın toplam GSYİH'sı dünyada 13. sırada yer almasına ve üye ve gözlemci devletlerarasındaki toplam ticaret hacmi 2010-2020 yılları arasında yaklaşık 1,8 kat artmasına rağmen, TDT'na üye ve gözlemci devletlerin aralarındaki ekonomik ilişki yine de yetersiz düzeydedir. Örgütün üç üyesi dünyanın en büyük petrol ve gaz üreticileri olmasına rağmen, enerji sektöründeki işbirliği de sınırlı kalmıştır. Tüm bu göstergeler, TDT'nın geniş ve kapsamlı bir ekonomik potansiyele sahip olduğunu ve organizasyon içinde hâlihazırdaki işbirliği düzeyine rağmen, gerçekleşmemiş birçok fırsatın da olduğunu ortaya koymaktadır (Baghiro, 2022:53,69).

Teşkilatın geleceğine yönelik perspektifleri sunarken, Türkiye'ye ilişkin bazı saptamalar yapmak faydalı olabilir. TDT'nın yönlendirici ve itici ülkesi tartışmasız Türkiye'dir. Bazıları yukarıda açıklanan çeşitli dış ve iç (hatta tarihsel) nedenler, Türkiye'nin TDT örgütünü kurması ve üzerinde ısrarla durmasında önemli etkenler olmuştur. Dış etkenlerden bağımsız düşündüğümüzde, kuşkusuz, örgütün kaderini ve geleceğini de büyük oranda Türkiye'nin iradesi ve politikaları belirleyecektir.

Türkiye, TDT'na, tarihsel bir turancılıktan ziyade, daha rasyonel ve pragmatik olarak yaklaşmaktadır. Örgüte atfedilen önem, Batı dünyası ile ilişkilerdeki gerilemeyle paralel bir seyir izlemektedir. Bu nedenle örgütün Avrupa Birliği'ne bir alternatif olarak düşünüldüğü ve nihai plan olarak tasarlanmadığını söylemek mümkündür. Yine de konjonktürel etkilerin Türkiye'yi getirdiği nokta, alternatif olanı asli bir tercihe dönüştürme fırsatı yaratabilir. Teşkilatla bütünleşen Türkiye, bölgesel güçten küresel bir aktöre evrilebilir.

Bu çerçevede şu ana kadar elde edilen bulgular eşliğinde, teşkilatın potansiyeli ve küresel dinamikler açısından Türk Devletleri Teşkilatı'nın, nasıl bir bölgesel/uluslararası örgüte evrilebileceği sorusuna tekrar dönebiliriz. Türk Devletleri Teşkilatı'nın önünde olası dört temel yol mevcuttur: a.İrk temelli bir organizasyon olarak Türk Birliği; b.Politik, ekonomik, sosyal, kültürel birliktelik olarak AB benzeri bir topluluk; c. Şangay İşbirliği Örgütü yâda Kolektif Güvenlik İşbirliği Örgütü benzeri ideolojik ve güvenlik odaklı yapay bir birliktelik; d.Özgün bir alternatif model.

Henüz çok yeni ve kurumsallaşma aşamasında bir topluluk olarak TDT'nin, önemli bir potansiyele ve kapasiteye sahip olduğu aşikârdır. TDT'nın potansiyelini ortaya koyabilmek amacıyla, örgütsel anlamında başarılı-ideal hedeflerden biri olarak görülebilecek uluslararası topluluklardan AB ile yapılan karşılaştırma, bu kapsamda önemli perspektifler sunmaktadır. Yaklaşık 70 yıllık bir tarihsel birikim üzerine yükselen AB'nin, TDT'na kıyasla, nüfus, üye sayısı, kurumsal yapı, ekonomik düzey, nüfuz/etki alanı kapasitesi ve üye ülkelerin vatandaşlarına sunduğu hizmetler/ayrıcılıklar açısından daha önde olduğu görülse de yüzölçümü, askeri kapasite ve kültürel işbirlikleri alanlarında her iki topluluk, büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Henüz görece yeni bir kurumsal organizasyon olduğundan Teşkilat'ın eksik ve yeterli düzeyde olmayan yönlerinin, mevcut irade sürmesi halinde kısa sürede gelişeceği ve yeterli düzeye ulaşacağını öngörmek mümkündür.

15 Al Shahr'dan doğrudan alıntılırsak: "Rusya ve Çin dikkatli olmalı ve Çin, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yol açabileceği Türk ve İslam milliyetçiliğinin yayılmasına karşı uyanık kalmalıdır. Çünkü bu tür fikirlerin yayılması bazı aşırılıkçı ve ayrılıkçı güçler için ilham kaynağı olabilir" (2022:411).

Türkiye'nin tarihsel, siyasi, askeri ve insani gücüne, Orta Asya ülkelerinden gelecek kıymetli yer altı ve yer üstü kaynakları ile geniş topraklar eklendiğinde, oldukça değerli bir kolektif güç simule edilebilir. İyi organize olduğunda, endüstriyel ve tarımsal üretim ile enerji kaynakları açısından küresel ihtiyaçları karşılayabilecek bir kapasitesi bulunan TDT; stratejik konumu, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlaması, fiziksel ve askeri gücü ile yeni kurulmuş bölgesel bir teşkilattan, küresel bir güce evrilme potansiyeline sahiptir. Bu idealin gerçekleşmesi için bir takım genel öneriler sunulabilir;

- Asil ve gözlemci tüm üye ülkelerin TDT'ni kendileri için bir alternatif değil, ilk plan olarak görmeleri, diğer ittifaklarını ve ortaklıklarını ikinci plana itmeleri,
- İdeolojik hedeflerden ziyade refah ve temel haklar gibi konuların Teşkilatın öncelikleri olarak kabul edilmesi, bu anlamda AB'nin örnek alınması,
- TDT üyelerinin ortak bir dış politika benimsemeleri, bu yönde kurumsal birimler ve bağlayıcı mevzuatlar oluşturmaları,
- Kurumsal ve yasal altyapının, AB örnek alarak yeniden ve kapsamlı bir biçimde düzenlenmesi,
- Örgütün kısa, orta ve uzun vadeli gelecek perspektifinin oluşturulması ve bunun ülkelerin yasama organlarında bağlayıcı bir biçimde onanması,
- AB benzeri bir Türk Gümrük Birliği'nin oluşturulması,
- Üye ülkeler arasında AB benzeri çalışma ve seyahat özgürlüğü getirilmesi,
- Üye ülkelerin sınırlarını kapsayan ve baştan uca kesintisiz bir otoyol, demiryolu, enerji ikmal hatları inşa edilmesi,
- Küresel ihtiyaçlar ve yüksek getiri imkanları hesaplanarak yapılacak bir planlama ile, her üye ülkenin üretim ve hizmetler alanında en avantajlı olduğu sektörlerde gelişmesi üzerine bir rol ve işlev üstlenmesi,
- Tüm bu ülkelerde başta temel haklar olmak üzere demokratik koşulların ve ifade özgürlüğünün geliştirilmesi.

KAYNAKLAR

- AKÇURA, Yusuf (1978), **Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf (2022), **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- AL SHAHER, Ismael (2015), “*Organization of Turkic States: Old Turkish Ideas With Modern Templates*”, **Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology**, S.19(1), ss.394-412.
- ARCHER, Clive (2015), **International Organizations**, Routledge Publisher, Londra.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal (2021), **Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AVRUPA BİRLİĞİ (t.y.), “*Hakkında*”, **Avrupa Birliği Resmi İnternet Sayfası (EU)**, https://european-union.europa.eu/index_en (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- AVRUPA BİRLİĞİ (2017), **EU Battlegroups**, https://www.eeas.europa.eu/node/33557_en (Erişim Tarihi: 01.10.2022).
- AVRUPA BİRLİĞİ (2014), “*Avrupa Birliği Nasıl Çalışır?*”, **Avrupa Birliği Yayın Ofisi Kurumsal Web Sayfası**, <https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/HowEUWorks.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2022).
- AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI (ABB) (t.y.), “*Avrupa Birliği'nin Genişlemesi*”, **T.C. Dışişleri Bakanlığı ABB Kurumsal Web Sayfası**, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html Erişim Tarihi: 01.12.2022).
- BAGHIROV, Orkhan (2022), “*The Organization of Turkic States: Economic Potential and Cooperation Prospects Among Its Members*”, **Perceptions: Journal of International Affairs**, S.27(1), ss.53-73.
- BARKIN, Samuel (2022), **International Organization: Theories And Institution**, Palgrave MacMillan Publisher, Londra.

- BREND FİNANS (t.y.), “*Küresel Yumuşak Güç Endeksi 2020*”, **Brend Finans**, <https://brandirectory.com/softpower/> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- DEMİR, Can (2022), “*The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power*”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, S.(TDT Özel Sayı), ss.39-71.
- EUROSTAT – AVRUPA İSTATİSTİK OFİSİ (t.y.), **Avrupa İstatistik Ofisi Kurumsal Web Sayfası**, <https://ec.europa.eu/eurostat> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- EVANS, Graham ve NEUMHAM, Jeffrey (1998), **The Penguin Dictionary of International Relations**, Penguin Books Publisher, Londra.
- GLOBAL COMPETITIVENESS REPORT SPECIAL EDITION (2020), **Global Competitiveness Report Special Edition 2020**, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/in-full> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- GÖKALP, Ziya (2007), **Türkçülüğün Esasları**, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- GÖNLÜBOL, Mehmet (1964), **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- HENLEY GLOBAL (t.y.), “*Küresel Pasaport Endeksi En Güçlü Pasaportlar 2021*”, **Henley Global**, <https://www.henleyglobal.com/passport-index/ranking> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- IMF - INTERNATIONAL MONETARY FUND (2022), **IMF World Economic Outlook Database April 2022**, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022#:~:text=Global%20growth%20is%20projected%20to,percent%20over%20the%20medium%20term> . (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- KARAMATOV, Ozodbek, DİLEK, Serkan ve RAKHMANOV, Kosimjan (2020), “*Türk Konseyi: Ekonomik İlişkiler ve Entegrasyon Perspektifleri*”, **3rd International Economics, Business and Social Sciences Congress Full Text Proceeding E-Book**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, Kahramanmaraş, ss.133-142.
- KOHN, Hans (1944), **Türk Milliyetçiliği** (Çev. Ali Çetinkaya), Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- KUSHNER, David (1998), **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu** (Çev. Zeki Doğan), Fener Yayınları, İstanbul.
- MAMMADYAROV, Elmar (2015), “*The Turkic Council: A Rising Actor in Regional Cooperation in Eurasia*”, **Center for Strategic Research** (Research Report), ss.5-8, <https://www.jstor.org/stable/resrep05095.4> (Erişim Tarihi: 05.08.2022).
- MUSABAY, Baki Pelin (2014), “*Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi*”, **Bilge Strateji**, S.6(11), ss.133-162.
- MUSTOFAEV, Murodjon (2022), “*The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges*”, **Perceptions: Journal of International Affairs**, S.27(1), ss.105-120.
- NYE, Joseph S. ve WELCH, David A. (2017), **Understanding Global Conflict and Cooperation**, Pearson Publisher, Londra.
- PEVEHOUSE, Jon ve BORZYSKOWSKI, Inken V. (2016), “*International Organizations in World Politics*”, **The Oxford Handbook of International Organizations** (Ed. Jacob Katz Cogan, Ian Hurd, Ian Johnstone), Oxford University Press, Oxford, ss.3-32.
- SEYFETTİN, Ömer (1980), **Turan Devleti**, Su Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2000), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- TÜRK KON - TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI (t.y.), **Türk Devletleri Teşkilatı Kurumsal Web Sayfası**, <https://www.turkkon.org/> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- UNCTAD – UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (t.y.), **UNCTAD Kurumsal Web Sayfası**, <http://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).
- WORLD BANK (t.y.), “*World Bank Data*”, **World Bank Kurumsal Web Sayfası**, <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).

- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahcivan Anlaşması (3 Ekim 2009).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 1. Zirve Toplantısı Bildirisi (Ankara, 30-31 Ekim 1992).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 2. Zirve Toplantısı Bildirisi (İstanbul, 18-19 Ekim 1994).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 3. Zirve Toplantısı Bildirisi (Bişkek, 27-29 Ağustos 1995).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 4. Zirve Toplantısı Bildirisi (Taşkent, 28 Ağustos 1995).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 5. Zirve Toplantısı Bildirisi (Astana, 9 Haziran 1998).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 6. Zirve Toplantısı Bildirisi (Bakü, 8 Nisan 2000).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 7. Zirve Toplantısı Bildirisi (İstanbul, 26-27 Nisan 2001).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 8. Zirve Toplantısı Bildirisi (Antalya, 17 Kasım 2006).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirve Toplantısı Bildirisi (Nahcivan, 2-3 Ekim 2009).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirve Toplantısı Bildirisi (İstanbul, 16 Eylül 2010).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 1. Zirve Bildirisi (Almatı, 21 Ekim 2011).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 2. Zirve Bildirisi (Bişkek, 23 Ağustos 2012).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 3. Zirve Bildirisi (Gebele, 16 Ağustos 2013).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 4. Zirve Bildirisi (Bodrum, 5 Haziran 2014).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 5. Zirve Bildirisi (Astana, 11 Eylül 2015).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 6. Zirve Bildirisi (Çolpon-Ato, 3 Eylül 2018).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 7. Zirve Bildirisi (Bakü, 15 Ekim 2019).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 8. Zirve Bildirisi (İstanbul, 12 Kasım 2021).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 9. Zirve Bildirisi (Semerkant, 12 Kasım 2022).
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Olağanüstü Zirve Bildirisi (Bakü, 10 Nisan 2020).